

ВЕРБАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ БІЛИЙ І ЧОРНИЙ У МОВІ ПОЕТІВ ЕПОХИ ПРИНЦИПАТУ АВГУСТА

Роксоляна ОЛЩУК

доцент кафедри класичної філології Львівського
національного університету імені Івана Франка, Україна

Інеса МАКАР

доцент кафедри румунської та класичної філології
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

Останній період (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) у розвитку мови характеризується переміщенням центру уваги лінгвістів на людину як носія певної культури. Зміна наукових парадигм у мові, а саме розвиток когнітивної лінгвістики та культурології привів одночасно до появи нових термінів, серед яких особливо популярним став „концепт”. Він виникає як посередник у взаємодії людини і культури. Загалом концепти постають як певні блоки інформації, які вербалізуються у мові та кодуються у свідомості. Вони допомагають класифікувати й осмислювати явища дійсності, будувати та зберігати у пам’яті та мові систему знань про світ.

Дослідженням концептів у мові займалися багато вчених (Н. Арутюнова, В. Іващенко, В. Карасик, М. Кочерган, В. Кононенко, О. Кубрякова, Д. Лихачев, В. Нерезнак, М. Полюжин, З. Попова, А. Приходько, Й. Стернін, Л. Лисиченко, О. Городецька, О. Селіванова, С. Жабетинська та ін.). Слід зауважити, що у науковців намітилась тенденція до виокремлення двох напрямків у лінгвістиці, у межах яких проходить осмислення концепту лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного. Представники другого напрямку (В. Карасик, В. Кононенко, В. Жайворонок) визначають концепт як базову одиницю культури, що володіє образним, понятійним та ціннісним компонентами, з переважанням останнього (Л. Домасенко, В. Красних, В. Маслова, Н. Алефіренко,

М. Полюжин, О. Селіванова, Ю. Степанов). Хрестоматійним стало у цьому плані визначення концепту Ю. Степановим: „Концепт – це ніби згусток культури в свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини і, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина – проста, звичайна людина не „творець культурних цінностей” – сама входить у культуру, а в деяких випадках впливає на неї” [14, с.40].

Отже, концепт є головною ланкою в ментальному світі людини, яка пов’язує її з культурою окремого індивіда, цілого соціуму. Картина світу стає фундаментом культурних концептів.

В центрі уваги вчених-мовознавців перебувають, насамперед, ключові концепти, тобто обумовлені культурою базові одиниці, які володіють екзистенціальними значеннями як для окремої мовної особистості, так і для лінгвокультурної спільноти в цілому [3, с.211], та які існують як інтернаціональні реалії в усіх культурах світу і водночас мають певну специфіку в кожній окремій культурі.

Вагоме місце в мовній картині світу посідають концепти, які позначають колір предметів, об’єктів та явищ, оскільки значна кількість оточуючих нас реалій, може бути співвіднесена з певною кольоровою ознакою.

Вивчення кольороназв неодноразово привертало увагу науковців. У галузі класичної філології кольороназвам присвятили свої дослідження І. Садикова [12], Н. Малінаускене [7], Т. Корихалова [4], А. Содомора [13], Р. Оліщук [10], І. Макар [6], О. Мудрик-Іванець [8], Ю. Норманська і А. Солопов [9] та ін.

Серед кольороназв виокремлюються концепти „білий” та „чорний”, які належать до домінантних одиниць, що відображають базові колірні уявлення людини й належать до констант духовної та матеріальної культури [2, с.4].

Метою нашої статті є розгляд семантичної реалізації концептів „білий” та „чорний” та визначення їх місця і ролі у римському поетичному дискурсі епохи принципату Августа. Найхарактернішою рисою цієї епохи був підйом літератури і художнього мистецтва, який відобразився в подоланні різноманітних елліністичних впливів і створенні оригінальних стилів.

Матеріалом дослідження слугує римська поезія класичного періоду (твори Горация, Овідія та Вергілія). При цьому слід зауважити, що аналізовані концепти у латинській мові передаються різними лексемами – іменами концепту. Так, концепт „білий” вербалізується лексемами-прикметниками *albus, candidus, candens, lacteus, niveus, marmoreus*, іменниками – *album, candidum, candor, nivis, marmor, lac*, дієсловами *albere, albescere*, а концепт „чорний” відповідно – лексемами *ater, niger, nigrans, piceus, atramentum, picea, nigrere, nigrare, picare*. У досліджуваних же авторів концепт „білий” найчастіше реалізується лексемами-прикметниками *albus, candidus, lacteus, niveus, nivalis, marmoreus, pallidus*, а концепт „чорний” лексемами *ater, niger, piceus*. Вони й будуть предметом нашого дослідження. Зауважмо також, що за частотністю вживання у досліджуваних авторів виділяються *albus* та *ater*, які складають ядро концептів „білий” та „чорний”. Всі інші кольороназви, імена концепту, належать до периферії.

Серед вживаних поетами Вергілієм, Горациєм та Овідієм кольоропозначень більшість ґрунтується на основі зорового сприйняття дійсності. Дослідження назв білого та чорного кольорів, які складають синонімічні ряди (наприклад, *albus, albens, candidus, candens, lacteus, niveus, nivalis, marmoreus, pallidus*) показує, що ці кольоропозначення, передаючи зорові сприйняття, вживаються в прямому значенні і служать у поєднанні з іменниками різних тематичних груп для створення портретних характеристик, як, наприклад, в оді Горация, де він згадує молодого Ліка: *nigris oculis nigroque crine decorum* (Hor. Od. III, 2, 11-12)¹⁸⁷ – гарного з чорними очима і чорним волоссям; небесних образів: *alba stella* (Hor. Od. I, 12, 27-28) – біла зірка; *atra nubes* (Verg. Aen. III, 627) – чорна хмара; змалювання представників тваринного та рослинного світу: *avis alba* (Ovid. Met. II, 632) – білий птах; *cypressus ater* (Verg. Aen. III, 64) – чорний кипарис; водних басейнів: *sinus ater* (Hor. Od. III, 12, 27, 20) – чорна затока; просторово-часових образів: *terra atra*

¹⁸⁷ Передача лексемою *niger* типових портретних ознак засвідчує, – як слушно зауважує О.Кузьміна, – зв’язок чорного з концептами „молодість” та „краса” [5, с.13].

(Ovid. Met. VI, 558) – чорна земля; предметів побуту: *vitta alba* (Ovid. Met. II, 413) – біла пов'язка; і особливо часто тіла та його частин: *album corpus* (Ovid. Met. III, 25-26) – біле тіло.

Згадуючи про перетворення, Овідій пише у „Метаморфозах”: *lingua faciente loquaci // qui color albus erat, nunc est contrarius albo* (II, 540-541) – через балакучий язик трапилося, що колір, який був білим, став тепер протилежним білому.

На основі наведених прикладів бачимо, що вербалізовані прикметниками концепти „білий” та „чорний”, будучи часто традиційно-символічними, у деяких контекстах переосмислюються і переносяться з явищ макрокосму (*caelum, terra, stella*) на реалії мікрокосму – людину, рослини, тварини, предмети побуту.

Концепт „білий”, як уже було сказано вище, реалізується у досліджуваних поетичних творах синонімічним рядом прикметників, в якому кольоропозначення різняться градацією у вираженні ступеня ознаки і порівнянням, яке лежить в їх основі. Так, якщо *albus* має значення „матово білий”, то *niveus* – „білосніжний” (кольорова ознака виникає на схожості з кольором снігу), *lacteus* – „молочнобілий” (схожий на колір молока), *candidus* – „сліпучобілий”, *marmoreus* – „білий, як мармур”. Порівняймо приклади з названими прикметниками у досліджуваних поетів. Гораций пише: *Vides, ut alta stet nive candidum // Soracte...* (Od. I,9,1-2) – *Т*у бачиш стоїть у глибокому снігу сліпучо-білий Соракт.

Покрита глибоким снігом гора є білою, але поет підкреслює її виключну білизну, використавши прикметник *candidus*. Це створює образ такої білизни, що на неї важко дивитись очами. А Вергілій в „Енеїді”, описуючи вигляд воїнів, які вирушили в похід, порівнює їх: *seu quondam nivei liquida inter nubila cuspis* (VII, 699) – ніби колись сніжнобілі лебеді між хмарами. Бізизна крил граціозних птахів (на яких подібні воїни) сприймається не просто білою, а такою білою, як буває білим чистий сніг.

Розповідаючи міф про любовні муки самозакоханого Нарциса, Овідій пише про нього: *nudaque marmoreis percussit pectora palmis* (Met. III, 481) – білими, як мармур, руками він бив в голі груди.

Слід зауважити, що всі досліджувані поети описують руки героїв, характеризуючи їх різними епітетами та порівнюючи з мармуром (Овідій), зі снігом (Вергілій), з молоком (Горацій).

У прикметників синонімічного ряду *білий*, подібно до інших випадків вживання метафор, які містять сему „колір” відзначаємо іноді віддалення кольорової ознаки *білий* від того об’єкта, якому він безпосередньо належить, тобто відбувається опосередковане, ускладнене вираження ознаки через зв’язок з поняттями. Порівняймо, наприклад, словосполучення *niveam Paron* (Verg. Aen. III, 126) – *білосніжний Парос*, де ознака мармуру, який добувають на острові, поширилась на назву цілого острова.

Наявна у греко-римській культурі міфологізція кольорів, властива всім розвиненим давнім культурам, була невід’ємною умовою інтеграції цієї культури у загальносвітову спільноту [1, с.29], привела до появи у концепті „білий” нових значень, оскільки в міфології на перший план виходить не кольорова ознака, а семантика емоційно-позитивної оцінки. Немаловажливу роль при цьому відіграло, як слушно зауважує Л. Бичкова, те, що білий колір в античності мав сакральний зміст. Він означав чистоту, добродішність та покірність богам [1, с.78]. Вергілій пише: *...equos in gramine vidi // Tondentes campum late, candore nivali* (Aen. III, 537-538) – *Я побачив на широкому полі на траві коней сніжнобілої білизни*. Поєднання прикметника *nivalis* „білий, як сніг” з абстрактним іменником *candor* „білизна” (плеоназм) представляє колір коней як незвичайну неземну білизна, яка супроводжується їх позитивною оцінкою.

В поетичній мові Вергілія, Горація та Овідія відбувається зміна семантичної структури аналізованих прикметників, імен концепту, шляхом розвитку додаткових відтінків значень, обумовлених як впливом словесного оточення, так і внесенням емоційно-експресивних відтінків, породжуваних поетичним контекстом. Це приводить до появи в поетичній мові I ст. до н.е. компонентів оціннопсихологічного характеру „прекрасний, неземний, ніжний”. В оді до Лалаги Горацій каже, що вона скоро затьмарить Хлою, яка сидить *albo sic utero nitens* (II,5,17) – *сяючи білими плечима*. Вжитий поряд з дієприкметником

nitens (сяючий) прикметник *albus* втрачає своє загальноприйняте значення „матово білий” і наближається до значення ад’єктива *candidus*. Зрозуміло, що сліпучо білі плечі красуні є прекрасні. У VI-й же книзі „Енеїди” (708-709) бджоли сідають на барвисті квіти, а потім *candida circum lilia funduntur* – в’ються навколо сліпучо білих (ніжних) лілей.

Оскільки у більшості етносів білий колір асоціюється зі снігом, зимою, коли вся природа ніби завмирає, засинає, тимчасово помирає, то в концепті „білий” актуалізуються негативні конотативні смисли, що призводять до появи значення „смертний, померлий”. Знаходимо його у такої складової структури концепта, як лексема *pallens* (блідий). Згадуючи про збір у дорогу Меркурія, Вергілій пише: *Tum virgam caput; has animas ille evocat Orco // Pallentes...* (Aen. IV,242) – Потім взяв гілку, нею він викликає бліді душі (тобто померлих) з Орка.

Кольоративи – вербалізатори концепту „чорний” могли вживатися, про що вже була мова вище, у прямих значеннях. Слід, однак відмітити, що в античності чорний колір не мав однозначно негативної оцінки, подібно до тієї, якої йому згодом надало християнство. *Sanguis ater* (чорна кров) – це здорова людська кров. Взагалі ж для античного сприйняття чорного, як і інших кольорів, характерна амбівалентність [1, с.21]. Адже, оскільки чорний колір, згідно міфологічним уявленням древніх, асоціювався з переходом у небуття, то він не міг набирати і негативного значення. На цій основі концепт „чорний” набуває значення „злий, ворожий, сумний, небезпечний, смертельний”. Негативна семантика ніби усуває всі інші компоненти концепту.

Значення „сумний” можна вбачати в лексемі *ater* у поєднанні з іменником *cypressus*, оскільки кипарис, як відомо, був в античності символом смерті [11, с.55]. У Вергілія читаємо: *... stant Manibus arae // Caeruleis maestae vittis atraque cypresso* (Aen. III, 64) – Стоять жертівники Манам в темних пов’язках жалоби між чорних (сумних) кипарисів. Ще один приклад з „Енеїди”, де *ater* набуває значення „ворожий”: *ille volat, satroque atrum rapit agmen aperto* (XII,450) – Він лежить і веде [за собою] по широкому полю чорне (вороже) полчище. А Овідій, описуючи страшного змія, зауважує: *... quique habitu exit // ore niger Stygio* (Met. III, 75) – З якого виходить чорне

(смертельне) дихання стигійським зівом. Згадуючи ж про Алкея, Горацій зауважує: *Nec socerum quaerit, quem versibus oblinat atris* (Ep. I,19,30) – Він не шукав тестя, якого б ганьбив чорними (злими) віршами. Відмітимо, що в наведеному мікроконтексті поет використовує синестезійний образ, який базується на поєднанні двох відчуттів: зір+слух.

Чорною називає Горацій і смерть: *nervos atque cutem morti concesserat atrae* (Od. I,28,13) – жили і шкіру уступає чорній (небезпечній) смерті.

Колір в поезії може ставати не стільки носієм реального кольору, як взагалі засобом вираження емоційної оцінки, передавати образ предмета чи явища крізь призму суб'єктивного сприйняття. Таку емоційну оцінку в поєднанні з лексемами абстрактної семантики часто передають у досліджуваних поетів прикметники-синоніми *ater* та *niger*. В структурі кольоративів відбувається перестановка сем; денотативний компонент при цьому згасає і на перший план виходять емоційно-оцінні, символічні компоненти. Отже, поети вживають концепт „чорний” зі значеннями „важкий, безпросвітний, безрадісний, жахливий”.

Повідомляючи про повернення Цезаря до Риму, Горацій пише: *Nic dies vere mihi festas atras // Eximet curas* (Od. III, 4, 13-14) – Цей день для мене святковий усунув чорні (важкі) турботи. Безрадісним називає Вергілій день, який забрав життя у Палланта: *Pallas, quem non virtutis agentem, // Abstulit atra dies ...* (Aen. XI,28) – Паллант, якого не позбавленого доблесті, забрав чорний (безрадісний) день. А ось як Вергілій описує дуже сильну зливу: *ruit ... imber nigerrimus* (Aen. V,694) – обрушилася найчорніша (безпросвітна) злива. Про супутників же кривавого бога Марса Вергілій пише: *... circumque atrae Formidinis ora // Iraeque, Insidiaeque, dei comitatus, aguntur* (Aen. XII,335-336) – А навколо рухаються провозжати бога з чорними (жахливими) обличчями: страх і гнів, і підступ. Зауважимо, що в останньому прикладі автор застосовує відразу два художніх засоби: метафоричний епітет (*atra formido*) та гіпаллагу (*atrae Formidinis ora*).

Характерним для всіх трьох поетів є вживання такої стилістичної фігури, як антитеза, коли зіставляються два

протилежні за значенням вербалізатори концептів „білий” та „чорний” лексеми: *albus* і *ater*. Горацій згадує у сатирах: *piper album cum sale nigro* (IV,74) – білий перець з чорною сіллю.

Аналіз концептів „білий” та „чорний” в поетичній мові Вергілія, Горація та Овідія показав, що вербалізуючись як кольороназви (виражені прикметниками) вони максимально реалізують свій семантичний потенціал. У мові досліджуваних поетів кольоративи вживаються у своїх загальнономовних значеннях, прямих та переносних, контекстуальних, конотативних, символічних. Загальними функціонально-семантичними особливостями вербалізаторів концептів „білий” та „чорний” є взаємодія колірних сем у структурі їх значень, відхід від власне денотативного значення та посилення емоційно- та психологічно-оцінних компонентів.

Проведене дослідження показало, що значення, які автори поезії вкладають у лексеми „білий” та „чорний” є ширшими і різноманітнішими, ніж ті значення, які фіксуються у словниках. Це пояснюється як їх контекстними партнерами, так і входженням до складу концептів компонентів значення, які обумовлені індивідуальним сприйняттям їх носіями мови.

У поетичній картині світу Вергілія та Овідія кількісно переважають омовлені форми концепту „чорний”, у Горація обидва досліджувані концепти представлені майже однаковою кількістю ад’єктивів, вербалізаторів концептів. Оскільки колір у поезії є маркером оцінки, то зі сказаного видно, що у Вергілія та Овідія ця оцінка частіше була негативною.

Цікавим є той факт, що кольоративи виступають контекстними партнерами тих самих тематичних груп іменників у всіх трьох поетів. Це тематичні групи іменників, які позначають рослинний і тваринний світ, птахів, тіло та його частини, предмети побуту (кольоратив „білий”); космічні стихії, рослинний та тваринний світ, абстрактні субстантиви (кольоратив „чорний”). Що стосується окремих представників кожної тематичної групи, то вони, як правило, у досліджуваних авторів різні: у Вергілія, Горація та Овідія зустрічаються лише дві спільні іменникові лексеми з кольоративом „білий” – це „рука” (*palma, lacerta*) і „шия” (*cervix*), та дві – з кольоративом „чорний” – „отрута” (*venenum*) та „дим” (*fumus*).

Кольороназви у творах Вергілія, Горація та Овідія, крім передачі кольору, несуть велике смислове навантаження і виконують стилістичні функції епітетів, метафор та порівнянь, виступаючи у складі таких стилістичних фігур, як антитеза, плеоназм, гіпаллага.

Перспективним у подальших студіях видається аналіз інших „колірних” концептів як у досліджуваних авторів, так і взагалі в латинській мові.

Література

1. Бичкова Л.В. Колористична культура античного світу : [навчально-методичний посібник] / Л.В. Бичкова. – К. : Вища школа, 2003. – 134 с.
2. Губарева Г.А. Семантика і стилістичні функції колоративів у поетичній мові Ліни Костенко : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – „Українська мова” / Г.А. Губарева. – Харків, 2002. – 19 с.
3. Кіщенко Н.Д. Концепти культури як структура репрезентації знань про світ / Н.Д. Кіщенко // Сучасні дослідження з іноземної філології. Збірник наукових праць. – Ужгород, 2009. – Вип. 7. – С.211-215.
4. Корыхалова Т.П. Система цвета в пейзажах „Энеиды” Вергилия / Т.П. Корыхалова // Проблемы античной культуры. Problems in Ancient culture. – Тбилиси, 1975. – С.201-206.
5. Кузьміна О. Б. Поетична семантика концептів „білий” – „чорний” (на матеріалі української лірики першої третини ХХ сторіччя) : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – „Українська мова” / Кузьміна Олена Борисівна. – Харків, 2005. – 20 с.
6. Макар І. Епітети-кольороназви у романі Лонга „Дафніс і Хлоя” / Інеса Макар // Вісник Одеського національного університету. Філологія : Мовознавство. – Одеса, 2007. – Т.12. – Вип. 3. – С. 116-126.
7. Малинаускене Н.К. Некоторые особенности системы цветообозначений в языке Гомера / Н.К. Малинаускене // Вопросы классической филологии [Сб. статей]. – Вып. IX: Живое наследие античности / Под ред. А.А.Тахо-Годи, И.М.Нахова. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1987. – С.24-39.
8. Мудрик-Іванець О.В. Лексико-семантична група концепта „білий” у „Любовних елегіях” Піблія Овідія Назона / О.В. Мудрик-Іванець // Науковий вісник Чернівецького ун-ту: 36.

- наук. праць. – Вип. 565. Романо-слова'нський дискурс. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 81-84.
9. Наименования цвета в индоевропейских языках: Системный и исторический анализ / Отв. ред. А. П. Василевич. – М. : Ком Книга, 2007. – 320 с.
 10. Олищук Р.Л. Прилагательные цвета в „Энеиде” Вергилия / Р.Л.Олищук // Проблемы семантического описания единиц языка и речи. Материалы докладов Междунар. науч. конф. в 2-х ч. (10-12 ноября 1998 г.). – Ч.2. – Минск : МГЛУ, 1998. – С.195-197.
 11. Попова Н. Античные и христианские символы / Н. Попова. – Санкт-Петербург : Изд-во «Аврора»; Калининград :Изд-во «Янтарный срез»: 2003. – 63 с.
 12. Садыкова И.В. Русские цветообозначения латинского происхождения / И.В. Садыкова // Вестник Томского государственного университета. Филология. – №1(2). – 2008. – С.28-36.
 13. Содомора А. Дві барви часу Публія Овідія Назона // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://aelib.org.ua/texts/sodomora__ovidius_two_colors__ua.htm
 14. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.